

Distinctive Characteristics of Its Principal Components

Arofatoy Muydinova

Teacher of the Department of Uzbek Literature
Chirchik State Pedagogical University

Abstract: The article talks about Muvashshah poems of Muhammad Aminkhoja Muqimi, their specific features. Muvashshahs are important in studying the literary and aesthetic world of poets. Studying them on a scientific basis serves to a certain extent in illuminating the dark aspects of the history of literature.

Key words: poem, poet, verse, misra, muvashshah, ghazal, musammat.

Muqimiy Muvashshahlarining O'Ziga Xos Xususiyatlari

Arofatoy Muydinova

O'zbek abiyotshunosligi kafedrasida o'qituvchisi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Maqolada Muhammad Aminxo'ja Muqimiyning muvashshah she'rlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi. Muvashshahlar shoirlar adabiy-estetik olamini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Ularni ilmiy asosda o'rganish adabiyot tarixining qorong'i jihatlarini yoritishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: she'r, shoir, bayt, misra, muvashshah, g'azal, musammat.

Аннотация: В статье говорится о мувашшахских поэмах Мухаммада Аминходжи Мукими, их специфических чертах. Мувашшахи имеют важное значение в изучении литературно-эстетического мира поэтов. Изучение их на научной основе служит в известной степени освещению темных сторон истории литературы.

Ключевые слова: поэма, поэт, стих, мисра, мувашшах, газель, мусаммат.

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlari o'zbek milliy uyg'onish adabiyotida muvashshahchilik o'ziga xos adabiy taomilga aylangani ma'lum. Bu davr adabiyotiga xos yana

bir o'ziga xoslik XV asrda Hirot adabiy muhiti shoirlari orasida muammonavislik avj olgani kabi muvashshahchilikning ommalashganidir. Bu an'ana o'z navbatida Qo'qon adabiy muhiti shoirlari ijodida ham o'z ifodasini topdi.

Muvashshahlar, asosan, ishqiy mavzuda g'azal janrida yaratilgan bo'lishiga qaramay har bir ijodkorning o'ziga xos yondashganini kuzatish mumkin. Qo'qon adabiy muhitining zabardast shoiri Muhammad Aminxo'ja Muqimiy ijodining ham katta qismini muvashshah-g'azallar tashkil etadi. Shoir ijodiy merosida 75 ta she'r muvashshah qilingan. Shoir asarlarining sovet davridagi eng so'nggi nashriga¹ 50 ta muvashshah kiritilgan. Ahmadjon Madaminovning 1997-yilda chop etilgan Muqimiy, Furqat va Zavqiyning yangi topilgan she'rlaridan tuzilgan "Yangi bayoz" kitobida 8 ta muvashshah berilgan. Professor Sharif Yusupov va adabiyotshunos Otabek Jo'raboyev tomonidan matbuotda Muqimiyning yangi topilgan she'rlari sifatida 2 ta muvashshah chop etilgan. Adabiyot ahliga ma'lum bo'lmagan yana 10 ta muvashshah-g'azal esa adabiyotshunos Qo'ldosh Pardayev tomonidan respublikamiz fondlarida saqlanayotgan turli qo'lyozma va toshbosma bayozlardan aniqlangan².

Muqimiyning Rashidxon, Asrorxon, Yusufxon, Qo'zixon, Usmonjon, Mahmudxon, Komilxon, Tillaxon, Mullajon, Nazirxon, Namozxon, Solihjon, Jabborxon, Hoshimjon, Norsaxon, Adolxon, Siddiqjon, Mansurxon, Abdullaxon, Nizomxon, Sultonxon, Qurbonxon, Qosimjon, Akbarxon, Toshpo'latxon, Toshxon kabi zamondoshlari nomiga bitilgan muvashshah-g'azallari shunchaki bitilmay, ko'pincha biror voqea sabab yozilganini e'tiborga oladigan bo'lsak, muvashshahlarning har biri o'ziga xos alohida bir tarixga ega. Jumladan, shoirning "Topti husning ko'zgusi xatting g'uboridin safo" matla'li muvashshah - g'azali Tojixon ismiga bitilgan. Tojixon kim, uning shoirga qanday aloqasi bo'lgan? Shoirning jiyani Ro'zimhammad Do'smatovga yozgan maktubida quyidagilarni o'qiydiz: "... Ba'da janobi hurmatli boylaringizni xonadonlarini haqlariga faqirdin xolis duoyi xayr aytingiz. Mullo Azimjon va mullo Tojixon mazkurlarni ko'rsangiz salom ayting". Maktubda tilga olingan Mullo Azimjon va mullo Tojixon o'sha paytda Moskvaga qatnab savdogarchilik qilgan qo'qonlik boylardir. Shoir jiyaniga yozgan maktublarini shular orqali Moskvaga jo'natib turgan.³

Muqimiyning "Mehr ruxsoring ko'rarga zordurmiz sog'inib" deb boshlanuvchi muvashshah-g'azali Muhammadjon Makay ismiga bitilgan. "Mamajon Makay – asli ismi Muhammadjonbek, otasining ismi Qosimboy. Qo'qon atrofidagi "Makay" yoki "Makayiston" qishlog'idan. 1871-yilda shu qishloqda tug'ilgan. Zamonasining mashhur hofizlaridan, Farg'onaning, umuman, Turkistonning ko'p shaharlariga bir necha marta gastrol bilan o'z san'atini namoyish qilgani ma'lum. Muqimiy Mamajon Makayga bir qator she'rlar bag'ishlagan va uning san'atkor sifatidagi xizmatlarini taqdirlagan⁴.

Muqimiy ijodidagi Adolxonim ismiga bitilgan mashhur muvashshah-g'azal shoirning

¹ Каримов Ф. Муқимий. Асарлар тўплами. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. – Б.76.

² Пардаев Қ. Муқимий шеърляти: матн тарихи, таҳрири ва талқини. – Т.: Мухаррир, 2019. – Б.172.

³ Ўша асар. – Б.73.

⁴ Каримов Ф. Муқимий. (Монография) – Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1970. – Б.67.

san'atkorona mahoratini yaqqol namoyon etadigan asarlari sirasiga kiradi.

Aql-u hush uchti boshimdin ey pari, devonaman,
Bir iloje qil, el ichra bo'lmayin afsona man, –
matla'li mazkur muvashshah-g'azal Muqimiyning alohida shuhrat topgan va shoir asarlarining deyarli barcha nashrlaridan joy olgan noyob asarlaridan hisoblanadi. Bu g'azalga shoir bilan zamondosh shoirlardan tashqari uning o'zi ham taxmis yozganligi Muqimiy bu muvashshahini qanchalar qadrlaganligidan dalolat beradi. Davr adabiyotiga xos nazira, tatabbu' bitish an'anasini chetlab o'tmagan shoir Zoriy lirikasida ham Muqimiyning mazkur muvashshahiga yozgan taxmisi ruhi va uslubida yozilgan, qofiya va radifi ham aynan bo'lgan muxammasi uchraydi. Muqimiy taxmisi quyidagi band bilan boshlangan:

To asir o'ldim o'shal kun sen kabi jonona man,
Zar'i husning xirmanidin bir terolmay dona man
Tobakay mundog' kuyarman otashi hijrona man,
Aql-u hush uchti boshimdin, ey pari, devonaman,
Bir iloje qil, el ichra bo'lmayin jononaman⁵.

Zoriy shu uslubni saqlagan holda, "Aql-u hush uchti boshimdin, ey pari, devonaman" misrasi mazmunini birinchi misraga chiqarib, undagi mazmuni kuchaytiradi va yangi tafsilotlar bilan boyitadi:

Sabr-u hushum ham ketibdur, telbaman, devonaman,
Purziyolig' bobida sen sham'u men parvonaman,
Bulmasal mashhuri xaloyiq, chug'zdek vayronaman,
G'urbat ahlidin bo'lay desang yana begonaman,
Bu jamoli nargisingdin o't bila hamxonaman.

Adabiyotshunoslarning turlicha talqinlariga sabab bo'lgan muvashshah-g'azal matni quyidagicha:

Aql-u xush uchti boshimdin, ey pari, devonaman,
Bir iloje qil, el ichra bo'lmayin afsona man.
Dard-u so'zu ashku ohimni qiyos et sham'din,
Shomdin to subhidam hajringda o'rta yonaman.
Ul zamoneki yiroq vaslingdin o'ldum, to bu dam
Har kecha yodingda ming yo'l uyqudan uyg'onaman.
Lahzai zahri g'aming yutmoqqa toqat qolmadi,
No'sh etib vasling mayidin ham qachon bir qonaman.
Xoma mujgon, ko'z qarosidin ezib rozi dilim,
Arzai qildim, eshit, ma'yusu mushtoqona man.
Ohkim, sensiz qaroru sabr-u oromim ketib,
Bir ilon chaqqan kishidek har taraf to'lg'onaman.
Navbati jomim to'la quyg'il karamdin, soqië,
Har qadamda to qilay yuz lag'zishi mastona man.
Mulki Hind-u Marvdin kelsam topardim e'tibor,

⁵ Каримов Ф. Муқимий. Асарлар тўплами. – Т., 1974. – Б.307.

Shul erur aybim, Muqimiy, mardumi Farg‘onaman.

Bu muvashshah haqida Sh.Yusupov quyidagilarni yozadi: “Muqimiy ijodining sho‘ro davridagi dastlabki tadqiqotchilaridan akademik Fafur G‘ulom g‘azal maqta‘idagi “Mulki Hind-u Marvdin” so‘zlaridan muammo san‘ati qoidalarga ko‘ra shoir Muhyining haqiqiy ismi Muhiddin chiqishini, g‘azal muvashshah qilingan Adolxonimning murakkab hayot yo‘li xususida esa “Qizi xalqidan uzr so‘raydi” sarlavhali maqola boshlaganini shogirdlari va do‘stlari davrasida aytganligi ma‘lum. Xullas, “Aql-u xush” g‘azali Adolxonga muvashshah va Muhiddin Muhyiga muammo sifatida dunyo yuzini ko‘rdi va zo‘r shuhrat qozondi. Xo‘sh, Muqimiy o‘z ona yurtida e‘tibor topmaganini, bunga go‘yo Muhyi sababchi ekanini nega ijtimoiy mavzudagi biror she‘rida emas, balki hijronzada oshiqning ko‘z qarosidan siyoh yasab bitilgan dilxun g‘azalida bayon etadi? Bu savolga javob izlaganda ikki ulug‘ qalam sohibi munosabatlariga sovuqchilik xuddi shu Adolxon tufayli ham tushmadimi ekan degan fikr tug‘ilishi tabiiy... Harqalay, Muhyi bilan Muqimiy orasida ko‘ngilsiz voqealar ro‘y berishida Adolxonim har ikki shoir tomonidan bir vaqtda sevib qolinishi va Muqimiy bu muhabbat mojarosida uchunchi, ya‘ni ortiqcha kishi bo‘lib qolganligi ham ehtimol. Uning xuddi Adolxonim nomiga bitilgan muvashshahda Muhyichalik qadr topa olmaganidan qattiq afsuslanishi shuning natijasi bo‘lishi mumkin”⁶.

Mazkur muvashshah borasida adabiyotshunos O.Jo‘raboyevning talqinlari yuqoridagi talqinni butunlay inkor qiladi: “...Bizningcha, avvalo, kim nima deya faraz bildirishidan qatiy nazar, “Mulki Hind-u Marvdin” iborasidan shoir Muhyining ismi – “Muhyiddin” so‘zi arab yozuvi talablariga ko‘ra chiqmaydi; misrada muammo san‘ati va unga ishora ham yo‘q. Ikkinchidan, mazkur ism chiqmagach, aslida g‘azal Muhyi bilan bog‘langani va uning Adolxonimga atalib, shu ayol tufayli ikki ijodkor o‘rtasidagi muammoning qo‘yilishi ham asoslanmaydi. Muvashshah masalasi esa an‘ana bilan bog‘liqdir... Uchinchidan, Muqimiyning bu she‘ri 1880-yillar oxiri – 1890-yillar boshidagi ijod mahsullaridandir. Haqiqatda yashagan Adolxon esa bu ikki shoirdan ancha yosh bo‘lib, bahsga sabab she‘r dunyoga kelganida, u taxminan 7-8 yashar qizaloq bo‘lganligi ehtimol. Chunki Adolxonga dugona deya ta‘kid etilgan xalq artisti, mohir san‘atkor Lutfixonim Sarimsoqovaning (1896-1991) yoshi bilan qiyoslaganda ham bu o‘rinda bir anglamsizlik bor. Ustiga-ustak, Muhyining o‘zi ham Muqimiydan 15 yosh katta edi. Endi uning Adolxondan qancha yosh ulug‘ ekanligini bir chamalasak ham, bu “muhabbat uchligini” tasavvur etishning o‘zi mantiqqa xilof. (Balki, bu Adolxon Muqimiy she‘rida nomi muvashshah qilingan shaxs emasdir.) Va nihoyat to‘rtinchidan, munozaraga sabab bo‘lib, tadqiqotchilarni o‘ziga bu qadar jalb etgan asosiy jihat nazarimizda g‘azaldagi so‘nggi bayt ya‘ni, maqta‘dir. Shoir unda boshqa bir yerdan kelib e‘tibor topish mumkinligini va o‘zining “aybi” “mardumi Farg‘ona” ekanligini “afsus-nadomat” bilan bildiradi. Biroq, shuni ham ta‘kidlash kerakki, bunday motiv, ya‘ni o‘z-o‘zini qaysidir ma‘noda malomat qilish va nolish ohangi, Muqimiydan oldingi shoirlar ijodida ham uchraydi...⁷ Xullas, adabiy manbashunoslik yo‘nalishidagi tinimsiz ilmiy izlanishlar tarix qatlarida qolib ketayotgan ana shunday ayrim chalkashliklarga barham beradi.

⁶ Юсупов Ш.Тарих ва адаб бўстони. – Т.: Маънавият, 2003. – Б.128-129.

⁷ Жўрабоев О. Матнинг матности сирлари. – Т.: Тамаддун, 2017. – Б.97-98.

Muqimiyning: “May sunib, jono, qilursan g‘ayrni xurram borib, Bir demassan shod etay ul ham asiri g‘am, borib”, – misralari bilan boshlanuvchi muvashshah-g‘azali Mahmudxonga bag‘ishlangan. Mahmudxon – Mahmudxo‘ja shoirning toshkentlik do‘stlaridan biri. Prof.G‘.Karimovning “Muqimiy” monografiyasidagi ma‘lumotlarga ko‘ra Muqimiyning Toshkentga qilgan birinchi safaridan keyin u bilan toshkentlik do‘stlari o‘rtasida muntazam xat aloqasi davom etib turadi. Bu yozishmalardan biri – “Nuktadonlar, assalom” sarlavhali she‘riy maktubi. Mahmudxo‘ja Qo‘qonga kelib, “bir necha kunlar mehmon bo‘lgan, u kelgan vaqtlarda Muqimiy qo‘liga qandaydir shikast yetgan edi. Shuning uchun u o‘z maktubida:

Hamdilillah, qo‘lum ham topdi sihat andaki,

Holi ne kechti debon qilmang gumonlar, assalom, – deb do‘stlarini tinchitib qo‘yadi va maktubni quyidagi misralar bilan tugatadi:

Yor-u ahhobim duosi-la Muqimiy zindaman,

Goh sizdin ham mango kelsun nishonlar, assalom.

Muqimiyning shu davrda Toshkentga yo‘llagan nasriy yo‘lda yozilgan yana bir maktubi ham “Rang-bo‘yi chaman, mehr-u vafo tarovat fazoyi bo‘ston Mahmudxo‘ja va g‘oyibona oshnomiz mulla Karimjon” (shoir Kamiy)ga atalgan⁸. Mahmudxo‘ja ishboshi – Shayxantahurlik, pudratchi-binokor bo‘lgan, shuning uchun “ishboshi” nomi bilan shuhrat qozongan. Zamonasining peshqadam, taraqqiyparvar, ilmparvar kishilaridan biri. San‘at-adabiyot ahllariga moddiy jihatdan yordam berib, homiylik qilib kelgan. Uning hovlisida (mehmonxonasida) tez-tez adabiy kechalar o‘tkazib turilgan. Bu kechalarda Muqimiy ham, o‘z vaqtida Furqat ham ishtirok etgan. Muqimiyning Mahmudxo‘jaga atab alohida va Kamiy bilan birgalikda yozgan bir necha maktublari – avtograflari saqlanib qolgan.

Qo‘qon bilan Toshkent o‘rtasidagi yozishmaning tiklanishidan keyin oradan ko‘p vaqt o‘tmay, Muqimiy Toshkentga yo‘lga chiqadi. Shunday qilib, Muqimiy 1899-yilning taxminan yoz paytlarida Toshkentga uchinchi marta keladi. Toshkent Tarnovboshi (Shayxantahurda) mahallalik keksalardan Salohiddin Muftizoda o‘z esdaliklarida 1899-yilning yoz oylarida Muqimiyning Mahmudxo‘ja mehmonxonasida uchratganini aytadi. Bu vaqtlarda o‘n uch yoshlarida bo‘lgan (u 1886-yilda tug‘ilgan) Salohiddin otasi mulla Abdumo‘min (bu kishi “Fidoi” taxallusi bilan she‘rlar yozgan, adabiyot havaskori bo‘lgan) topshirig‘iga binoan Mahmudxo‘ja mehmonxonasida Muqimiy sharafiga tashkil etilgan ziyofatda xizmat qilgan, shu munosabat bilan shoirni ko‘rishga, uning suhbatini tinglashga muyassar bo‘lgan⁹.

Shoirning “Orazingni ko‘rgali mushtoqman, ey sarvi noz, Mahram aylab ne bo‘lur vaslingga qilsang sarfarozi”, – misralari bilan boshlanuvchi muvashshah-g‘azali “Xon akam”(Abdulazizxonga atalgan) sarlavhali she‘rida nomi uchraydigan toshkentlik do‘stlaridan yana biri Abdulsamadxonga bag‘ishlangan.

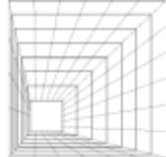
Muqimiy ijodida ham bir shaxs nomiga bitilgan bir necha muvashshahlar uchraydi. Jumladan:

“Subhidam kirib, jono, bog‘ ichinda javlon qil,

Domaning nasimidin g‘unchalarni xandon qil”, –

⁸Қаранг: Каримов Ф. Муқимий. Монография. – Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт, 1970. – Б.96-97.

⁹ Қаранг: Каримов Ф. Муқимий. Монография. – Т.: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт, 1970. – Б.113.

misralari bilan boshlanuvchi muvashshah-g‘azal va
“Sa‘b ekan mundog‘ judolig‘ ixtiyor aylarmudim?
O‘zga men yorug‘ jahonni tang-u tor aylarmudim?” –
matla‘li muvashshah-g‘azallar Siddiqxon nomiga bitilgan. Siddiqxon shoirning
toshkentlik do‘stlaridan Siddiq qori bo‘lib, Toshkentning Sebzor daha, Teshik qopqa
mahallasidan, zamonasining ilg‘or fikrli kishisi bo‘lgan¹⁰.

“Uqubatlarga solding, qaydi hijron aylading ketding,
Jamolingga misoli ko‘zgu hayron aylading, ketding”, –
matla‘li muvashshah-g‘azal bag‘ishlangan Abdulfattohxon shoirning do‘stlaridan
bo‘lib, u Toshkentdalik paytida yozgan maktubini shu do‘sti orqali Qo‘qonga yuborganini
yozadi:

Abdulfattohni topib kelganda berdim xatlarin,
Ishlari bitmay chala, bormakka hayron, assalom.
Kecha-yu kunduz jadallab ishlarimni birkurib,
Qilmasam bo‘lmas, – dedi chun murg‘i tayron, assalom”¹¹.

Muqimiy ijodida ham bir kishi ismiga bir qancha muvashshahlar bitilgani ma‘lum.
Jumladan, Rashidxon ismiga 4 ta, Jamolxon nomiga 2 ta, Solihxon nomiga 2 ta, Nizomxon
nomiga 4 ta, Fo‘lodxon – Toshfo‘lodxon nomiga 2 ta muvashshah-g‘azali mavjud.

Shoir muvashshahlarida ismi keltirilgan shaxslar Muqimiy hayotida alohida o‘rin
tutganini ta‘kidlash mumkin. Bu kishilar ismi Furqat, Zavqiy, Muhyi va Haziniy muvashshah-
g‘azallarida ham ko‘p uchraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жўрабоев О. Матннинг матношти сирлари. – Т.: Тамаддун, 2017.
2. Каримов Ғ. Муқимий. Монография. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт,
1970.
3. Муқимий. Асарлар тўплами. Икки томлик. Иккинчи том. Ҳажвиёт. – Т., 1960.
4. Пардаев Қ. Муқимий шеърятти: матн тарихи, таҳрири ва талқини. – Т.:
Муҳаррир, 2019.
5. Юсупов Ш. Тарих ва адаб бўстони. – Т.: Маънавият, 2003.
6. Муйдинова, А. (2022). МУВАШШАҲЧИЛИК АНЪАНАСИ. *Academic research in
educational sciences*, 3(3), 1042-1047.
7. Муйдинова, А. (2021). Ўзбек миллий уйғониш адабиётида мувашшаҳчилик.
Academic research in educational sciences, 2(11), 1219-1224.
8. Муйдинова, А. (2022). Ўзбек мумтоз шеъряттида мувашшаҳ санъати.
*Globalashuv davrida tilshunoslik va adabiyotshunoslik taraqqiyoti hamda ta‘lim
texnologiyalari*, 1(1), 179-182.
9. Икрамов, Р. А., & Мўйдинов, Қ. А. (2021). Ҳуқуқ тили ва нутқи. *Academic research
in educational sciences*, 2(9), 719-727.

¹⁰ Қаранг: Муқимий. Асарлар тўплами. Икки томлик. Иккинчи том. Ҳажвиёт. – Т., 1960. – Б.189.

¹¹ Ўша асар. – Б.100.

10. Мўйдинов, Қ. (2021). Ҳукм сўзининг тил ва нутқда ифодаланиши. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 1253-1258.